

ШТРИХИ ДО ІСТОРИЧНОЇ БИТВИ ПІД КОНОТОПОМ

ДО 364-Ї РІЧНИЦІ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА НАД МОСКОВИТАМИ

Віктор Гайдук
крайовий отаман
Київської столичної
організації УК,
генерал отаман Козацтва,
член НСЖ України,
м. Київ

Сьогодні на місцині під Конотопом на Сумщині мало що нагадує про буремні події 364-річної давнини. Але крізь товщу століть з далекого 1659-го до нас долинають передзвін шабель, відлуння пострілів, іржання коней, гучний гуркіт гармат...

Конотопська битва 1659 року.
Картина Артура Орльонова. 2010.

28 червня 1659 року відбулася битва під Конотопом. Козаки Війська Запорізького під керівництвом гетьмана України **Івана Виговського** в жорсткій борні перемогли багатотисячну московську армію під командуванням **Олексія Трубецького**. І хоча сьогодні історики по-різному трактують ті події, та в основному їхні оцінки збіглися – це була історична перемога не лише української зброї, а й духу нації, це була визначна подія для всієї України.

У нашій історії є чимало дійсно блискучих перемог, проте однією з найвеличніших і найяскравіших є славна перемога над московитами у Конотопській битві!

В кінці 1650-х років ще свіжою була пам'ять про героїчні і переможні баталії **Богдана Хмельницького**, тому народ не скорився, не став терпіти нової зухвалої наруги. Москва, яка втрачала вплив на українські землі, виявила відверте незадоволення таким розвитком подій. Московський цар **Олексій Михайлович** видав грамоту, в якій закликав українців до збройного опору «зраднику Виговському». Але проти агресора плечем до плеча виступили українські козаки, прості міщани і селяни та наші союзники – представники європейських народів, корті відчували й розуміли російську імперську небезпеку не лише для України, а й для інших держав.

Високий військовий хист, мудрість і талант гетьмана Івана Виговського, соціально-психологічна і національна правота, правда і справедливість, відвага і жертвність українського козацтва стали наріжними каменями цієї великої перемоги. Нам довго забороняли навіть згадувати про Конотоп, намагалися стерти в пам'яті українців будь-яку інформацію про велику битву. Та перемоги не старіють духовно, морально, енергетично, якщо битви чесні, правдиві та справедливі, тим більше така масштабна, як Конотопська.

Ось уже майже 364 роки вона надихає українську націю на боротьбу за незалежність, вселяє в людей надію, віру та впевненість у будівництві українського щасливого дому, надає наснаги та переконаності, що попри всі негаразди перемога буде за нами.

Про історичну підступність та віроломність московитів говорять хоча б такі факти.

У 1482 р. московський хан-князь **Іван III** відправляє цінні подарунки та значну суму грошей кримському хану **Магомет-Гірею** і намовляє його напасти на руські землі, щоб послабити Велике князівство Литовське, до складу якого у той час входила Русь-Україна. Татари напали, захопили і сильно пограбували Київ, взяли багато полонених, а пограбованими церковними скарбами щедро поділилися з московитами.

У 1654 р. була підписана Переяславська угода з Московією. За умов «протекції» московського царя Русь-Україна та Московія взяли зобов'язання підтримувати одна одну в боротьбі проти спільного ворога – Польщі. І ось що з цього вийшло. У наступні роки Московія постійно порушувала Переяславські угоди з метою ліквідації автономії Гетьманщини шляхом підкупу і нацькування одних старшин проти інших, а козаків проти старшин.

Надія Сомко-Макаренко. Конотопська битва

Іван Виговський переміг московитів під Конотопом. Досить зневажати власну історію. Конотопська битва є наступницею визвольної війни Богдана Хмельницького і попередницею збройного виступу **Івана Мазени** (Полтавська битва 1709 року). Суть боротьби (як і сьогодні) – скинути чуже ярмо, здобути свободу українському народу. Саме цим керувалися українські гетьманами, коли повставали як проти західних, так і проти східних поневолювачів. Після Переяславської Ради стала очевидною несумісність двох світоглядів – козацької демократії та московського деспотизму, який народжував імперію.

Гетьман України Іван Виговський (1657–1659), походив з дрібної української шляхти Овруцького повіту Київського воєводства. Наприкінці 1630 – на початку 1640-х років керував справами земського Луцького суду, був писарем в Польському комісаріаті на Україні. Під час битви козаків з поляками під Жовтими Водами 1648 р. Виговський, який воював на боці поляків, потрапив у полон до татар, звідки його викупив Богдан Хмельницький і взяв до себе писарем. Після смерті Б. Хмельницького Виговський виступав як регент малолітнього **Юрія Хмельницького**, котрому батько заповів булаву. 26 жовтня 1657 року на Корсунській Генеральній раді Іван Виговський був обраний гетьманом.

Здобувши владу, згодом очолив старшинську верхівку, що виступала за вихід Україні зі складу Московії. У своїй політиці орієнтувався на Польщу та кримських татар. Іван Виговський взяв у руки булаву в надзвичайно складний для історії України час. Московська влада спочатку приховано, а згодом відверто сіяла на Україні чвари, провокувала в Україні громадянську війну, щоб послабити її, перетворити в автономну частину Московської держави.

Що ж стало причиною війни двох «союзницьких» держав між собою? А причин за 5-и річний термін такого «союзу» для конфлікту було предостатньо. Основними були: постійне намагання московської сторони обмежити суверенітет України шляхом поширення контролю за гетьманською державою та зменшення повноважень гетьманського уряду на користь царської влади. Тиск московського керівництва на гетьманську владу мав місце ще за часів Богдана Хмельницького та пізніше знайшов своє логічне вираження.

Ніжинський полковник Григорій Гуляницький

Польща, здавалось, була остаточно розгромлена. Проте московський цар, боячись посилення Русі-України, не попередивши Україну, як було передбачено Переяславською угодою, 24 жовтня 1656 р. по-зрадницьки уклав у Вільно перемир'я з Польщею, за яким Україна переходила у декларат Польщі. Статті укладеного договору ігнорували українські національні інтереси, а недопущення козацьких послів до переговорного процесу було грубим порушенням двосторонніх домовленостей, зазначених Переяславською радою 1654 р. щодо ведення спільної військової компанії супроти Польщі. А Богдану Хмельницькому цархан передає через бояр суворе попередження, що буде «*оружием защищать Польшу как би и собственное отечество*» і вимагає припинити військові дії.

Відбувалося постійне посилення московської експансії після смерті Б. Хмельницького, що виражалось ось в чому:

- закулісна гра щодо впорядкування Київської метрополії юрисдикції московського патріарха;
- вимоги введення московських гарнізонів до Чернігова, Ніжина, Переяслава та інших міст;
- царські укази без узгодження з гетьманським урядом при призначенні воевод у Білу Церкву, Корсунь, Ніжин, Полтаву, Чернігів, Миргород;
- указ царя Олексія Михайловича від 6 квітня 1658 року про призначення боярина **Шереметьєва** головою нової московської адміністрації в Україні без погодження з гетьманом;
- підтримка царем старшинського угруповання, опозиційного до обраного гетьмана Івана Виговського.

На Корсунській Генеральній раді не було представників Запорозької Січі, що дало привід опозиції поставити під сумнів правомірність обрання Виговського гетьманом України. Це заставило Івана Виговського провести ще одну козацьку Раду з представниками Січі, на якій він вже вдруге був обраний Гетьманом. Ще на Корсунській раді Виговський продемонстрував намір продовжувати політику Богдана Хмельницького і відмовився від будь-яких поступок Москві. По суті, він вирішив реалізувати плани Б. Хмельницького щодо розриву з Москвою.

Саме з того часу між Виговським і Москвою виникли суперечності. За висловом самого Виговського, Москві потрібен був на чолі Війська Запорозького такий гетьман, «якого можна було, взявши за хохол, за собою водити». Іван Виговський добре розумів сутність і наміри московської політики щодо загарбання України, ненадійність союз-

ницьких угод з царем. Це спонукало його шукати нових союзників для збереження суверенітету Гетьманської держави. Уряду Виговського вдалося налагодити дружні відношення з кримським ханством і укласти договір про військову допомогу в квітні 1658 року.

У вересні 1658 р. було укладено договір між гетьманом Іваном Виговським і урядом Речі Посполитої в полковому місті Гадячі. Треба зазначити, що з українського боку в переговорах взяли участь представники всіх полків, які детально обмірковували всі пункти договору і скріплювали його своїми підписами. За Гадяцьким договором Україна в межах Київського, Брацлавського та Чернігівського воеводств мала входити на рівних правах до федерації з Польщею і Литвою як незалежне «Велике князівство Руське». Польща, Литва та Україна створюють федерацію рівноправних держав.

Всі три республіки мали проводити спільну зовнішню політику. Названі політичні народи об'єднувалися як «вільні з вільними» та «рівні з рівними». В Україні мала бути власна держана скарбниця, мала карбуватися власна монета; армія повинна нараховувати 30 тисяч козаків та 10 тисяч найманого війська; повинен був діяти найвищий народний трибунал. Польські і литовські війська могли перебувати на території України тільки під командуванням українського гетьмана. Церковна унія скасовувалась, а православна церква в усьому зрівнювалась з католицькою.

В Україні мали бути засновані два університети, а колегіумів і гімназій «стільки, скільки потрібно». Передбачалося вільне книгодрукування. Козакам гарантувалися давні соціальні права, а за поданням Гетьмана 100 козаків із кожного полку щорічно отримували шляхетство.

Гадяцький договір узаконював українську державність і забезпечував можливість об'єднання всіх навкруги українських земель. Номінально Гадяцький договір денонсував українсько-московську угоду 1654 року. От з цим Московське царство ніяк не могло погодитися і вже у вересні розпочало війну з Україною. Треба сказати, що опозиція, яка, не маючи достатньо влади, звернулася по допомогу до Москви, тим самим дала їй юридичні підстави втрутитися в українські справи. Потім на протязі більше трьох століть і по сьогоднішній день таку тактику використовують щодо України і московські царі, і кремлівські вожді, і нинішня влада Росії.

У серпні 1658 року знову всупереч переяславському договору в Україну вводяться царські війська на чолі з **Григорієм Ромодановським**, який замість законного гетьмана Івана Виговського самочинно проголошує гетьманом **Івана Безпалого**. Улітку 1658 р. політичне протистояння переросло у збройний конфлікт, в Україну вступило величезне царське військо від 70 до 100 тисяч, потім більше, яке тут, на річці Соснівці, воно й було пізніше розгромлене вщент.

На *першому* етапі війни, що тривав впродовж вересня–листопада 1658 р., московські війська під команду воеводи Ромодановського рушила в рейд українськими землями – їм удалося нав'язати гетьману Виговському бої під Варвою, Лохвицею, Пирятином. Одначе вже з середини грудня 1658 року, що було *другим* етапом, уряду Виговського вдалося перехопити стратегічну ініціативу, відновивши контроль над частиною захоплених раніше лівобережних земель і блокувавши московські війська у Лохвиці. Утім відновити повністю контроль над Полтавським, Миргородським і Лубенським полками та Запорозькою Січчю гетьману не вдалося.

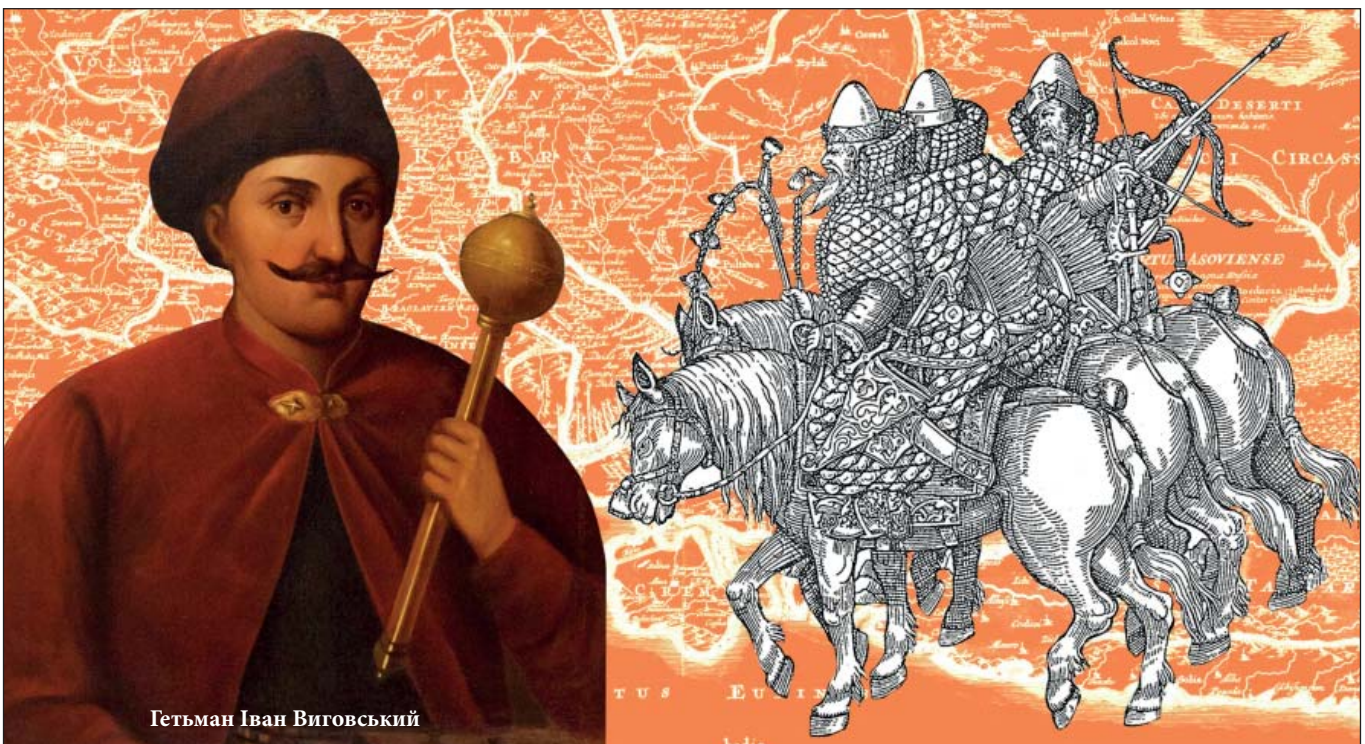
Найзапекліші збройні протистояння розгорнулися вже на *третьому* етапі війни, що розпочався наприкінці березня 1659 р. На допомогу московитам з Путивля вийшла приблизно 100-тисячна царська армія на чолі з воеводою **Олексієм Трубецьким**, яка намірялася йти на Київ. Одначе на її шляху стали козаки та міщани Глухова і Конотопа, які понад два місяця чинили шалений супротив.

Перший штурм Конотопа почався 20 квітня 1659 р. о 5-й ранку після молебня. Царська армія розпочала облогу Конотопа – стратегічно важливого пункту на північно-східному порубіжжі Гетьманату, який обороняли козаки Ніжинського полку і конотопські міщани під командою наказного гетьмана ніжинського полковника **Григорія Гуляйницького**. Російським воякам вдалося видертися на одну зі стін і підпалити башту, однак захисники відкинули їх. Втративши більше 500 солдат, завойовники відступили.

Невдовзі почався і другий штурм. Почалася тривала облога міста. Успішна оборона козаками добре укріпленої Конотопської фортеці, що тривала протягом квітня–липня 1659 р. майже 70 днів. Голод, спрага (у місті залишалася тільки одна криниця), численні жертви не деморалізували мужніх захисників, які стояли до останнього. Це дозволило гетьману Івану Виговському мобілізувати сили – 16-тисячним військом прийти на допомогу оточеним, закликати ще на допомогу союзні війська – 30-тисячну кримську кінноту, очолювану ханом **Махмудом-Гіреєм IV**, та кількатисячним загоном найманців – поляків, сербів, німців, румунів.

Дорогою союзники розбили передовий московський загін біля села Шаповалівка. Виговський розташував основні сили козаків біля Соснівки. А татари отаборилися в урочищі Пуста Торговиця. До вирішальної битви лишалось кілька днів. Вранці 28 червня Виговський рушив на Соснівку, а хан з частиною свого війська зайняв позицію за сім кілометрів на схід від соснівської переправи праворуч урочища Пуста Торговиця. За лівим флангом московитів розташувався козацько-татарський загін, який форсував річку Куколка західніше Конотопа.

Близько другої години дня частина московської кінноти раптово форсувала Куколку і зав'язала бій з татарськими вершниками та найманцями. Відчайдушний опір вояків-союзників спантеличив московських воевод. **Ромодановський** і **Бутурлін** захопилися атаками і не помітили як з тилу і на флангах з'явилося ханське військо.

Гетьман Іван Виговський

Скориставшись сум'яттям, Іван Виговський віддає наказ відступити вниз по Куколці, заохочуючи противника до переслідування. Козаки йшли вузьким заболоченим руслом пересохлої річки Торговиці, зруйнувавши за наказом старшин міст і загативши річку. Пішла велика вода, що заливала луки і звела нанівець можливості маневрування важкої московської кінноти. Московське військо опинилося в пастці, з якої не було шансів вислизнути.

Майже одночасно з ханською кіннотою зав'язали бій гетьманські війська. Настав час іти в контратаку, внаслідок якої майже все московське військо опинилося у глибокому оточенні, зокрема й «Государев полк», гвардійці якого вирізнялися розкішним убранням. Спершу московські кіннотники спробували відбитися та марно. До наступу приєднався Уманський полк, козаки якого зруйнували рештки оборони й почали переслідувати відступаючих. За кілька годин військо **Семена Пожарського** було повністю знищено.

Розгорнули збройні наступи опозиційні полки на чолі з полтавським полковником **Мартином Пушкарем** та кошовим отаманом **Яковом Барабашем**. У цій братовбивчій війні загинуло по деяким даним до 50-ти тисяч чоловік.

До козаків і Виговського під час битви під Конотопом долучилися польські добровольчі кінні загони **Потоцького**, **Яблунівського** та піхота **Лончинського**. Загалом під Конотопом Івану Виговському вдалося зібрати 45-ти тисячне військо козаків та татарської кінноти, що було вдвічі менше, ніж у противника.

Діставшись до табору противника за переправою, козаки довершили розправу. У полон потрапили двоє з п'яти воевод Трубецького – **Пожарський** і **Львов**. Наступного дня гетьман Іван Виговський і хан Махмуд-Гірей рушили до Конотопа. Трубецький не наважився прийняти бій і почав відступати до московського кордону. Помітивши це, Григорій Гуляницький атакував противника з міста, а з настанням ночі долучилися війська противника.

Вдало обрана стратегія ведення військових маневрів дозволила українському гетьману отримати блискучу перемогу, внаслідок якої було не лише знято облогу Конотопа, а й витіснено царську армію геть за межі України.

За різними відомостями, на Конотопському полі полягло від 40 до 60 тисяч царських ратників. В полон було взято більше 15 тисяч. В полон потрапили царські воеводи: князь Пожарський, князь Львов, брати Бутурліни, князь Лапунов. Князю Пожарському у ставці хана Махмеда-Гірея IV була відсічена голова і з полоненим ратником відправлена в табір князя Трубецького. Як пише літописець **Самійло Величко**, князь Пожарський, розпалений гнівом, вилаяв хана за московським звичаєм і плюнув йому межі очі. За це хан роз'явився і звелів тут же відсікти князеві голову.

Під час бойових дій загинуло 4 тисячі козаків та 6 тисяч татар. Отримавши звістку про розгром кінноти Пожарського, Трубецький мерщій зняв облогу Конотопа і серед ночі почав швидкий відступ. Завбачивши розвиток подій, гетьман Виговський наказав наздогнати і вдарити по війську Трубецького, що швидко відступало, гублячи все. Козаки захопили багато артилерій, зброї, припасів. Сам Трубецький ледве не загинув, був двічі поранений і втратив крім частини артилерії ще й бойові знамена, військову скарбницю і майже весь обоз.

Покінчивши з залишками війська Пожарського, козаки й татари продовжували переслідувати ворога ще протягом трьох днів, аж до московського кордону. Коли звістка про поразку під Конотопом дійшла до царя, страшний жах охопив усю Москву. Ось як описує цю подію російський історик ХІХ ст. **Сергій Соловйов**: «Цвіт московської кінноти, що відбув щасливі походи 1654 і 1655 рр., загинув майже за один день і вже ніколи після того цар московський не був у змозі вивести у поле такого блискучого війська. У жалобній одежі вийшов цар Олексій Михайлович до народу і жах охопив Москву... Трубецькой, на якого було найбільше надій, «чоловік благовірний і витончений, у воїнстві щасливий і недругам страшний», погубив таке величезне військо! Після взяття стількох міст, після взяття столиці Литовської царське місто затремтіло за власну безпеку: у серпні за государевим указом люди всіх чинів поспішали на земляні роботи для зміцнення Москви. Сам цар з боярами часто бував присутній при роботах; навколишні жителі з родинами, пожитками поповнювали Москву, і ходила чутка, що господар від'їжджає за Волгу, за Ярославль».

Конотопська битва мала всі шанси стати поворотним моментом у відносинах Козацької держави і Москви після Переяславської ради. Наші предки показали всю свою міць і рішучість, події під Конотопом стали яскравою сторінкою в історії вітчизняного військового мистецтва і гетьман Іван Виговський продемонстрував взірць умілої організації військових дій, грамотного використання козацької піхоти і татарської кінноти.

Битва під українським містечком Конотоп мала великий міжнародний резонанс. Активізувався національно-визвольний рух у славянському світі, зміцніли позиції Польщі й Криму. Авторитет же Московської держави хоч і не впав, проте захитався.

Блискуча перемога козацького війська під проводом гетьмана Івана Виговського відкривала перспективу для успішного завершення війни з Московією повним її розгромом, що він і хотів зробити, та припиненням громадянської війни.

Однак реалізувати перемогу гетьманові Івану Виговському так і не вдалося, і це не з його вини. Українці самі тоді врятували Московське царство від остаточного і повного його розгрому, який був у плані гетьмана. В час, коли татари допомагали Виговському відстоювати Україну, кошовий отаман **Іван Сірко** повів своїх запорожців на Кримське ханство. І це примусило хана з ордою залишити військо Виговського. Грабуючи на зворотному шляху українські села, збираючи ясир та женучи скот, полонених жінок і дітей, верталися татари додому в Крим. А перед цим Сірко ще пригрозив Виговському, якщо той піде на Москву (а він уже стояв на околиці, майже в Москві), то він вдарить йому всією силою в спину. Через таку гостру протидію опозиції (серед них **Тиміш Цицюра**, **Василь Золотаренко**, **Яким Соломко**, **Іван Сірко**, **Іван Богун**) громадянська війна спалахнула з новою силою. На правобережжі Іван Богун навіть підняв повстання.

Не останню роль в ізоляції гетьмана відіграла ратифікація польським сеймом у травні 1659 р. Гадяцького договору зі значними змінами на користь Польщі. Були поширені чутки, що Виговський хоче повернути Україну під владу Польщі, що остаточно зруйнувало його авторитет.

Союз з поляками був вигідним для України, але не знайшов підтримки серед більшості козацьких старшин та простих людей, оскільки Виговський інколи нехтував інтересами широкого загалу українського суспільства і спирався переважно на козацьку верхівку, яка постійно його зраджувала перед погрозами або обіцянками з боку Варшави чи Москви.

За умов війни на два фронти, не бажаючи подальшого кровопролиття в братовбивчій громадянській війні, Виговський 11 вересня 1659 року скликав Козацьку раду у Ірманівці під Києвом. На раді гетьманові не вдалося переконати козаків у своїй правоті і він склав булаву. На його місце обрали молодого Юрія Хмельницького, котрий під тиском Москви все ж підписав Переяславський договір 27 (17).10. 1659 р., що перетворював Україну в автономну одиницю у складі Московського царства, причому ця автономія в подальшому постійно скорочувалася, і відбувалося подальше поневолення України та розподіл її земель.

Переможна Конотопська битва обернулася для України програною війною через розбрат козацької старшини, яка більше дбала про свої власні інтереси, а не інтереси суспільства та держави. Внаслідок чвар українці не закріпили свою перемогу. Варшавський сейм урізав уже підписаний текст Гадяцької угоди. Повстал лівобережна опозиція до Виговського на чолі з переяславським полковником **Тимофієм Цицюрою**.

Але найвідчутнішим руйнівним ударом по результатах Конотопської битви був рейд кошового Запорозької Січі Івана Сірка у татарські тили. Так і не вибивши московські гарнізони Києва, Чернігова, Переяслава, хан і гетьман змушені були відволікатися на внутрішніх ворогів. Але це вже інша за тональністю сторінка нашої історії.

У міжособній боротьбі гетьман Іван Виговський зазнав невдачі, чим негайно скористалися москалі. Під проводом воеводи **О. Баратинського** вони влаштовують лови на прихильників гетьмана. «Князь Баратинський, вирізавши в Україні більше 15 тисяч українського населення, запитував московського царя дозволити йому «высечь и выжечь» усіх українців на 150 верст навколо Києва». Упродовж кількох наступних років москалі продовжували винищувати майже всіх соратників Богдана Хмельницького.

Капличка на полі Конотопської битви

У 1667 році відбулося розчленування Русі внаслідок підступної зради Москви: зайнявши за допомогою українських військ майже всю Білорусію та Литву, москалі призупинили подальші військові дії, що мали б завершити повне вигнання ляхів з Русі-України, заключили сепаратну Андрусівську угоду з Польщею й поділили Русь по Дніпру: Київ, Землі Війська Запорозького та Лівобережна Русь переходили до Московії, а Правобережна – до Польщі.

Конотопська битва залишалася протягом століть забороною темою в російській і особливо в радянській історіографії. Інформація про неї замовчувалася, бо правда про Конотоп розвінчувала багато імперських міфів.

Зроблений аналіз фактів Конотопського бою дозволяє сьогодні дати оцінку цій битві як одній з найславетніших перемог української зброї. Нездатність проводу нашої нації постати над власними амбіціями – ось це є причиною національної катастрофи, яка спіткала Україну і в той час, і в інші століття. Пам'ятаймо про це.

Відамо минуле минулому, але нехай закарбованим стане поклик: нація зобов'язана пам'ятати кожну свою перемогу і кожне випробування, бо за них вона несе відповідальність і з них повинна робити висновки і переконання.

Ось як про нашого славного гетьмана Івана Виговського писав український письменник **Іван Нечуй-Левицький**: «Неспокійне було життя і сумна й нещасна смерть гетьмана Івана Виговського – доброго, щирого патріота, доброго політика, оборонця прав України, чоловіка великого розуму та європейської просвіти. Виговський щиро любив Україну, виспорював за її політичні і національні право, дбав про науку, дбав про просвіту на Україні. Був, може, вище за всіх своїх сучасників окрім гетьмана Богдана. Його можна поставити врівень з найліпшими діячами тих часів – з Богданом Хмельницьким, Дорошенком, Мазепою».

У згаданій вище Гадяцькій унії зазначалося, що гетьман Виговський мусив прилучити Україну до Польщі і назвати її «вольним краєм». Польща, Литва й Україна повинні були оборонятися разом від усіх ворогів. Україна мала бути самостійним царством, найвища влада повинна належати гетьманові, народному сейму чи великій Раді. Україна повинна була мати свій суд, де всі справи велися б українською мовою; свою державну скарбницю, куди йшли б усі податки; своїх воевод, своїх губернаторів, своїх міністрів і своє козацьке військо. Гадяцькі угоди – це найвищий акт автономії України за всю її козацьку історію, це коротка оцінка того, що зробив гетьман Іван Виговський.

Вшануймо пам'ять гетьмана Івана Виговського, вшануймо пам'ять усіх воїнів, загиблих на полі Конотопської битви. Усі місця наших славетних перемог – Конотоп, Шоповалівка, Соснівка, Виграїв, Зборів, Батіг, Холодний Яр, Гурба, Буча, Ірпінь, Чернігів, Харків, Суми – мають бути введені в особливий реєстр під опікою нашого війська і нашого народу.

Ми пишаємося своїм минулим, але сьогодні наш погляд звернений у майбутнє – у нашу святую Перемогу над ворогом. Ми – незалежна, демократична, європейська країна. Ми прагнемо дружби і злагоди з усіма народами, ми віримо у велике й славетне майбутнє суверенної української держави.

Будьмо гідними братів-козаків – нащадків козацької слави і звитяги. Докажемо що «ми – браття козацького роду». Слава всім українським перемогам!

Слава Україні! ■